

BOŽENA BENEŠOVÁ

30. 11. 1873 – 8. 4. 1936

„Láska není štěstím, jest osudem.“

Božena Benešová, rozená Zapletalová, se narodila 30. listopadu 1873 v Novém Jičíně. Dětství a mládí však prožila na Slovácku v Napajedlech, kde si otec otevřel advokátní kancelář. Zapletalovi patřili mezi přední rodiny tohoto malého města. Vztahy lidí, kteří zde žili, jejich chování, hodnotový systém a životní cíle, jejich morálka, to vše se později převtělilo do díla autorky, která patří k předním českých spisovatelkám počátku dvacátého století. Jako výborná žákyně obecné školy doplnila své vzdělání v letech 1884-87 na německé měšťance v Olomouci. Ve čtrnácti letech se vrátila domů. Rodiče pokládali její vzdělání za dostačující pro dívku z dobré rodiny, ale dovolili jí chodit na francouzštinu do napajedelského kláštera. Její dokonalá němčina a francouzština jí později umožnily z obou jazyků překládat. Hodně četla a tak si dále prohlubovala své vzdělání. Rodiče ji milovali, i když otec své bouřící se dceři málo rozuměl a matka se svou snahou vychovat z dcery dokonalou manželku také příliš nepochodila. Božena snila o velkých činech. Propast mezi potřebami duševního života a denní realitou se stále prohlubovala. Prohluboval se i v ní samé rozpor mezi revoltující bytostí a milovanou a milující dcerou, která se s rodiči vnitřně přela, ale zároveň se od nich a jejich světa nemohla osvobodit. Cítila se v domě plném sourozenců osamělá. Toužila po lásce. Po někom, kdo by jí imponoval, kdo by jí pomohl uskutečnit spisovatelské ambice, kdo by jí vyvedl z maloměstského prostředí, kdo by podporoval její intelektuální růst. Když se seznámila s Josefem Benešem, úředníkem na dráze, inteligentním, vzdělaným mužem, který psal v mládí verše a měl styky v pražských literárních kruzích, myslela, že se jí splnil sen. V dubnu roku 1896 se za něj provdala. Myslela, že nalezla v manželovi partnera, který ji bude chápat, podporovat a uvede ji

mezi své intelektuální přátele. Ale brzy poznala, že sny se neplní. Manžel od své ženy očekával, že bude žít jen pro rodinu a syna Romana, který se r. 1897 narodil. Benešová to pokládala za zradu na sobě. Postupně rezignovala a přijala osud, jaký jí byl přichystán. Zaskočena životní realitou, přestala snít o velkém životě. I sen o lásce a harmonii zůstal jen snem. Rezignovala tedy i na osobní štěstí. Potácela se mezi touhou vymanit se z domácích povinností a touhou po intelektuální práci, a zároveň pochybovala o svém talentu a děsila se definitivnosti svého osudu. Psala básně a povídky a snažila se publikovat, ale bez velkého úspěchu. Brala to jako svou další prohru.

Bylo jí skoro třicet let, když se v roce 1902 náhodou ve Frenštátě pod Radhoštěm (místo odkud pocházela její matka) seznámila se spisovatelkou Růženou Svobodovou. Benešová poprvé potkala někoho, kdo ji plně ocenil a porozuměl jí. Svobodová jí dala pocit, že má morální právo psát, jít za svým vysněným cílem, využít svůj talent a to i na úkor rodiny. Začala jí dávat konkrétní úkoly a vyžadovala jejich splnění. Pomohla jí prosadit se jako spisovatelka. Umístila řadu jejích básní a povídek v časopisech, objevila v ní kritický talent. Mezi oběma se zrodilo upřímné přátelství. Podnikly spolu dokonce dvě cesty do Itálie r. 1903 a 1907, při té poslední je provázela J. S. Machar.

Díky Růženě Svobodové se seznámila s F. X. Šaldou. Opravdovost tužeb, talent a charakter, který u ní našel, ho vedly k tomu, že jí zcela konkrétně pomáhal. Zadal jí překlad Města světla francouzského spisovatele C. Maclaína, podporoval ji v redakční práci v Ženské revue a po založení Noviny jí zadával referáty o literárních novinkách. Byl velmi kritický k její práci, ale prosazoval vydání jejích prvních knih. F. X. Šalda také rozhodující měrou formoval její názory na umění. Vztah Benešové k Šaldovi byl plný úcty a obdivu. Růžena Svobodová a F. X. Šalda tedy stáli u toho, když se z měšťanské dcerky snící o velkém životním poslání stala významná česká spisovatelka.

Na naléhání Růženy Svobodové se Božena Benešová roku 1908 přestěhovala do Prahy. Díky práci pro časopisy se stala existenčně nezávislou. V roce 1910 rozšířila okruh svých přátel o Arne Nováka a hlavně Karla Matěje Čapka-Choda, s nímž ji spojoval zájem o složité, nejednoznačné lidské charaktery a groteskní tragikomičnost

lidských osudů. Vycházely jí první povídkové knížky (např. *Nedobyta vítězství, Tři povídky*). Čím se stávala samostatnější, tím více se prohlubovala rodinná krize. Syn Roman dospíval a stával se z něj vzpurný a uzavřený student, který si s matkou stále méně rozuměl. Vyhrocoval se i její vztah k manželovi, který skončil r. 1912 rozvodem. Válečná léta strávila střídavě u své matky v Uherském Hradišti a v Praze. Byla to léta intenzivní literární práce, ať už na povídkách nebo na románu *Člověk*. V té době málo časopisecky publikovala a to způsobilo zhoršení existenčních podmínek. Prožívala také strach o syna, který v sedmnácti odešel na frontu a byl dlouho nezvěstný. Vrátil se až po převratu jako italský legionář. Ve dvacátých letech zemřela Růžena Svobodová a tím se rozpadl kulturní okruh, v němž Benešová duchovně rostla a jemuž vděčila za první literární úspěchy. Brzy však našla nové přátele. Patřili k nim spisovatelky Marie Pujmanová, Marie Majerová, Helena Dvořáková, Anna Maria Tilschová a kritička a pozdější editorka jejího díla Pavla Buzková a další. Aby vyřešila své finanční problémy, začala opět přispívat do celé řady časopisů (např. *Tribuna, Venkov, Eva, Lidové noviny*). Psala kritiky, fejetony a črty. Od roku 1926 vedla konverzační kurzy němčiny v YWCE a pracovala tam jako knihovnice a vedoucí letních táborů. Zde mezi mladými dívkami, které ji měly rády a dokonce utvořily kroužek „dívek Boženy Benešové“, se cítila šťastná. Trápila ji však těžká srdeční choroba. Odmítala se léčit, protože ji plně pohlcovala práce na válečné trilogii. Ve 30. letech začaly vycházet v Melantrichu její sebrané spisy. Získala několik literárních cen a byla zvolena do České akademie věd a umění. Síly jí rychle ubývaly a přece právě tehdy vznikla její nejlepší kniha, novela *Don Pablo, don Pedro a Věra Lukášová*. Vycházela na pokračování v *Evě* a poslední kapitoly už jen diktovala svým dívkám.

Zemřela ve svém dejvickém bytě 8. dubna 1936, v kruhu přátel, kteří ji milovali a kteří si jí vážili nejen jako spisovatelky, ale hlavně jako dobrého a moudrého člověka.

„Božena Benešová je básník tragického mládí ...“ (Marie Pujmanová)

První knížkou, kterou vydala, byl výběr z rozsáhlé básnické tvorby jejího mládí **Verše věrné i proradné** (1909). „*V letech samoty a meditace povstávala zvolna tato lyrika vyvolávaná vzpomínkami a touhou, vytvořená vzrůstající láskou k životu a stále vzdálenější chladnému smutku, jenž byl zpočátku jedinou její inspirací,*“ uvedla autorka v úvodu ke knize. Verše věrné i proradné jsou věnovány Růženě Svobodové, která ji naučila „...*chytat prchavý jas chvíle, vidět a cítit nádheru života i lidských srdcí ...*“. Poezie jejích dívčích let je plná hořké melancholie, pocitu osamění, nenaplněné touhy a rezignace. Má v sobě zvláštní cudnost a zdrženlivost. Je intimní zpovědí mladé ženy, je svědectvím nejen o jejích snech a nadějích, ale i o pochybnostech, beznaději a životních prohrách. F. X. Šalda přivítal sbírku velmi pochvalně: „...*paní Benešová ... jest opravdový lyrický básník: má co říci a dovede to říci ... Poezie Boženy Benešové patří k nejlepšímu, co v naší lyrice napsala žena.*“

Poezii psala Božena Benešová celý život. Zachovalo se více než čtyři sta básní. Některé zařadila do své první sbírky, hodně jich publikovala v časopisech. Po její smrti připravila Pavla Buzková výběr z její poezie, který pod názvem **Verše** zahájil vydávání Sebraných spisů Boženy Benešové v Melantrichu.

I když první vydanou knihou Boženy Benešové byla básnická sbírka, doménou její literární práce byly povídky. V povídkách a novelách zpodobňuje osudy dívek, které jejich vnitřní opravdovost a citlivost dohání ke konfliktu s životními konvencemi. K vyhocení dochází v jediném okamžiku „pravdy“, který končí rozčarováním, zoufalstvím, někdy i dobrovolnou smrtí. Jako přísný soudce zkoumá Božena Benešová osudy svých hrdinek. Zbavuje je všech iluzí, dává jim poznat hořkost životní reality, pravdivě ukazuje rozpory ideálu a skutečnosti. Deziluze nebývá pro její hrdinky vždy tragická. Mnohé se rychle přizpůsobí životu svých rodičů, své vrstvy a bezbolestně ztrácejí své sny a iluze. Božena Benešová však většinou stojí na straně těch, které naleznou alespoň trochu síly a vzeprou se osudu. Své první povídky soustředila do knih **Nedobytá vítězství** (1910), **Myšky** (1916), **Kruté mládí** (1917) a **Tiché dívky** (1922).

V povídkách ze sbírky **Nedobytá vítězství** jsou hrdinkami dívky z měšťanských rodin, které touží, většinou marně, vymknout se ustáleným společenským normám,

zahnat nudu a životní prázdnotu a nalézt citově plný a harmonický život. Jejich sny a touhy se střetávají s otupující malostí, se světem, v němž není místa „*ani pro velké lásky, ani pro velké vzpoury, ani pro tragické konflikty, ani pro jásavé vítězství, ani pro drásavé neštěstí*“. Tlak prostředí, v němž žijí, je příliš silný a tak jejich vzpoury končí tichou rezignací, pocitem hořkosti a marnosti. Nezbyvá jim než „*žít statečně a důstojně*“, když už nemohou uniknout svému osudu. V těchto prvních povídkách má Božena Benešová se svými hrdinkami soucit. Ten však později mizí a ona v povídkách *Myšky*, *Kruté mládí* a *Tiché dívky* jejich životní postoje podrobuje kritice, ukazuje, že většina z nich je za svůj osud spoluodpovědná. Hrdinky těchto povídek se dokáží s dosavadním způsobem života rozejít, ale setkání s reálným světem jim odhalí nereálnost jejich představ o světě a své úloze v něm a nepřináší jim štěstí. Vystřízlivění z romantických iluzí, ztráta životní perspektivy je vede buď ke katastrofě, nebo k přizpůsobení se.

Knížka *Tři povídky* (1914, později rozšířená a vydaná r. 1927 pod názvem *Chlapci*) tvoří výjimku v její povídkové tvorbě. Hrdiny jsou zde malí chlapci, toužící celou horoucností svých čistých duší po družnosti a přátelství. Jsou plni důvěry v existenci pravdy, poctivosti, skutečného citu. Dostávají se do zdánlivě malicherných a bezvýznamných konfliktů se světem, které však poznamenávají celý jejich příští život.

Povídky druhého tvůrčího období soustředila do sbírek *Oblouzení* (1923) a *Není člověku dovoleno* (1932), které v roce 1934 vyšly pod společným názvem *Rouhači a oblouzení*. Jsou to většinou milostné povídky, jejichž hrdiny jsou mladí lidé, kteří vstupují do svého citového dobrodružství už poznamenáni životem. Nejsou už obětí své neschopnosti žít, milovat a komunikovat s druhými. Na jejich tragédii má hlavní podíl jejich okolí, které je k nim surové, nechápe je a tím ničí.

Ne nadarmo se o Boženě Benešové říká, že je básníkem tragického mládí. Mládí totiž pro ni a její hrdiny neznamena šťastný a bezstarostný věk, ale dobu plnou problémů, mučivých otázek a ztráty iluzí. A toto mládí se všemi svými citovými zmatky je v povídkách Boženy Benešové konfrontováno se zkostnatělým, citově okoralým a zištně prospěchářským světem dospělých, s jejich životním stylem a pokřivenou morálkou.

Předěl mezi povídkovými knihami a rozsáhlými románovými skladbami druhého tvůrčího období Boženy Benešové tvoří složitě komponovaný a jazykově vytríbený dvojdílný román o hledání smyslu života **Člověk** (1919-1920). Tento román, psaný za 1. světové války, je příběhem umělce, hudebního skladatele, který viděl smysl života ve vytvoření jedinečného uměleckého díla. Podřídil tomu všechno, aby nakonec, v opravdové životní zkoušce všechno obětoval, i život, pro záchranu dlouho nenáviděného a neuznávaného dítěte. Božena Benešová, které umění bylo vším, zde polemizovala s kultem umělce jako výlučného jedinice. Došla zde k závěru, že nejvyšší hodnotou života není jedinečné dílo, ale oběť, prostý čin lásky, akt záchrany obyčejného lidského života.

„Neměla jsem jiné ctižádosti ... než aby z časů, které nikdy nemohou vymizet z paměti národů, bylo v těch románech zachyceno co nejvíce z utrpení a očisty lidí, kteří je museli prožívat. Chtěla jsem napsati knihu ... kterou by pronikla naděje ve stálé a neměnné hodnoty lidské statečnosti a síly duchovní, která je s to vzdorovati i nejkritičtějšímu osudu a připravit lepší příští celému lidstvu,“ napsala Božena Benešová o důvodech vzniku válečné trilogie **Úder** (1926), **Podzemní plameny** (1929) a **Tragická duha** (1933). Této studii válečné doby věnovala skoro deset let práce. Zaplnila ji bohatou škálou postav z nejrůznějších společenských vrstev. Na jejich soukromých osudech popsala život v době 1. světové války, v době, kdy válka bortila všechny životní jistoty, kdy rozvracela staré pořádky, ale zároveň i přispěla ke splnění snu mnoha českých lidí, k vytvoření samostatného státu. Hlavní hrdinkou je opět, jak jinak u Boženy Benešové, mladá žena, dcera továrníka z malého města. Ta v době válečných hrůz prožívá svou osobní tragédii, ztrátu milovaného člověka, ale ta ji nakonec pomůže vymanit se z kruhu rodiny a nalézt nový vztah, nové místo ve společnosti i nový smysl života v ilegální práci pro rodící se stát. Příběh zmařené lásky a dívčího hledání je tu konfrontován s hodnotami, které přesahují jedinice a jeho touhu po štěstí. *„Víra v život člověka i v možnost proměny světa, vysoká mravní náročnost, schopnost složité psychologické kresby jednotlivců i evokace dobové atmosféry činí z válečné trilogie Boženy Benešové trvalý a cenný vklad do souboru vrcholných prozaických děl české literatury 20. století,“* napsal kritik Štěpán Vlašín.

Za vrchol díla Boženy Benešové je pokládána novela *Don Pablo, don Pedro a Věra Lukášová*. Vyšla knižně až po její smrti roku 1936. Autorka tu ve dvanácti kapitolách vypráví příběh mladičké dívky Věry a její cesty za poznáním zla a dobra jako „nejhlubšího tajemství života“. Věra žije po smrti svých rodičů u babičky, která ji nemá ráda, protože jí připomíná nerovný sňatek milovaného syna. Dítě, které žije ve světě bez lásky, podrobuje kritickému zkoumání chování dospělých kolem sebe. Stále okřikováno a napomínáno svou mrzouckou babičkou utíká se do světa fantazie, ve kterém hrají hlavní roli dva španělští šlechtici: dobrý don Pablo a zákeřný don Pedro. Věra kdysi o nich četla, ale příběh neměl konec a tak si ho domýšlí. I tady řeší svár dobra a zla. Babička vnučce nerozumí a neví si s výchovou přemoudřelého dítěte rady a tak požádá starého pana Lába o pomoc. Netuší, když ji k němu posílá, že je naprosto nevhodnou společností pro dítě, a tím Věře připraví ošklivý zážitek. Věra tak pozná zlo skrze pana Lába. Její víra v dobro, její schopnost lásky a důvěra v člověka jí pomohou překonat „osudový okamžik“ a nezlomí ji, ale naopak v ní vyburcuje odvahu a vůli bojovat za svůj vlastní život. V nepřátelském, lhostejném světě nakonec najde přítele a spojence v mladém Jarkovi. Autorka zde vyslovila své předsvědčení, že bez lásky a přátelství nelze žít. Člověk je však nedostává zadarmo, musí mít odvahu je hledat i za cenu bolesti. Tato poslední povídka hlásá její víru v mládí, v jeho schopnost vzepřít se starým pořádkům a uhájít si své ideály, své právo prožít život podle svého přání. Povídka *Don Pablo, don Pedro a Věra Lukášová*, která patří nepochybně ke skvostům české prózy, byla zdramatizována E. F. Burianem a zfilmována.

Božena Benešová psala i divadelní hry. Tři, které dokončila – *Hořký přípitek*, *Jasnovidka* a *Zlatá ovce* – vyšly zásluhou Pavly Buzkové v roce 1937 s názvem *Divadelní hry*. Jsou to satirické veselohry, ve kterých nemilosrdně soudí měšťáckou morálku.

Spisovatelka Božena Benešová vyprávěla ve svém nepočteném díle o malých životech a velkých snech mladých lidí, o jejich hledání smyslu života. Stála vždy na straně mládí, protože věřila v jeho tvořivou a mravní sílu, protože v něm viděla budoucnost.